

СОЦІОЛОГІЯ

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.50.235193>

УДК 316.4.06

Погрібна Вікторія Леонідівна, доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології та політології, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

e-mail: vilpog2017@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5101-0386

Сахань Олена Миколаївна, кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та політології, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

e-mail: supersahan2013@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3212-031X

ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ЗУМОВЛЕНОСТІ ОБ'ЄКТИВНОЇ ПРИРОДИ СОЦІАЛЬНИХ ДЕВІАЦІЙ

У статті обґрунтовується об'єктивна природа соціальних девіацій та розкривається механізм трансформації індивідуальних антицінностей у соціальні через дослідження морфогенезу аберантної поведінки. На основі проведеного аналізу пропонується класифікація видів девіантної поведінки, де критерієм типологізації виступає раціональність / ірраціональність вибору дій. Вводиться поняття та розкривається сутність вимушеної девіації, яка характеризується безальтернативністю порушення однієї норми на користь іншої внаслідок наявності логічних суперечностей у системі норм, що врегульовують певний вид соціальних відносин.

Ключові слова: *девіантність, соціальні девіації, девіантна поведінка, аберантна поведінка, вимушена девіація, соціальна ентропія, соціальне божевілля.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах соціально-економічної та політичної нестабільності поведінка людей часто перебуває поза межами офіційно встановлених чи фактично наявних у суспільстві соціально-правових та моральних норм, правил, стандартів, еталонів тощо. Сукупність людських дій та вчинків, які мають тенденцію до відхилення від інституціоналізованих очікувань, що приймаються та визнаються законними всередині певної соціальної системи, стає все менш передбачуваною, суперечить існуючим у даному соціумі культурним та моральним нормам, соціальним правилам та обов'язкам і може розглядатися як потенційна загроза соціальному порядку. Саме тому необхідність аналізу проблеми природи виникнення масових девіацій задля пошуку шляхів запобігання стрімкому поширенню асоціальної поведінки серед широких верств населення значно актуалізується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених проблемам девіантності, спирається на численні наукові теорії та концепції, підходи та напрями у світовій науці, що склали теоретико-методологічне підґрунтя розгляду означеної проблеми. У різні часи питання девіантності й девіантної поведінки становили науковий інтерес для зарубіжних і вітчизняних учених. Соціологічний аспект вивчення девіантності був закладений Е. Дюркгеймом, який обґрунтував пріоритет соціальної реальності в детермінації людської свідомості й поведінки, наголошуючи на тому, що підставою девіантної поведінки є дезорганізація соціуму, спричинена, серед іншого, його розшаруванням [1]. Р. Мертон бачив основою девіантності суперечність між соціальними цінностями і приписами та можливостями їх досягнення [2]. А. Коен розглядав поведінку, що відхиляється, як таку, що йде врозріз з інституційними очікуваннями, які визнаються законними всередині суспільної системи [3; 4]. Російський криминолог Я. Гілінський аналізував дихотомічну природу соціальної девіації, що має як позитивний (самопожертва, героїзм, працеголізм), так і негативний характер (алкоголізм, екстремізм, вандалізм тощо), та відповідну реакцію суспільства (соціальний контроль) на ті чи інші прояви девіантної поведінки [5, с. 12]. Його співвітчизник Ю. Клейберг підкреслював, що в поведінці людини система зовнішніх обставин (соціально-економічні умови, ситуаційні умови, фактори спадковості) відбивається в системі внутрішніх, отже у девіантній поведінці проявляється єдність об'єктивних і суб'єктивних чинників [6, с. 12]. На думку українського науковця Т. Гарасиміва, девіація, як правило, не обмежується лише однією дією. Це явище являє собою цілу систему дій певної поведінки людини чи способу її життя. Нормативні системи часто поєднуються, тому один і той самий тип поведінки забезпечується різними нормативними системами. Звідси впливає, що один прояв девіантної поведінки може порушити декілька соціальних норм одночасно

[7, с. 120]. А отже, поведінка, що відхиляється від найбільш важливих соціальних норм, вчиняє реальну шкоду суспільству або самій особистості, спричиняючи її соціальну дезадаптацію.

Результати наукових розвідок девіантної поведінки як соціального явища, що зумовлене специфічним станом та динамікою суспільної системи, були розвинені і знайшли теоретичні обґрунтування в численних працях соціологів, конфліктологів, філософів, культурологів, психологів, правознавців: К. Бартола, К. А. Бейтса, Г. Беккера, Р. Блекборна, В. Водник, Т. Гарасиміва, Я. Гілінського, О. Гузьман, Д. Даунза, Е. Еріксона, І. Жданової, Т. Зелінської, М. Індербіціна, Р. Р. Гейні, Ю. Калиновського, Н. Ківенко, З. Кісіль, Р.-В. Кісіль, Ю. Клейберга, Л. Козера, Л. Котлярова, Е. Кроссмен, Ч. Ломброзо, Ю. Маклафліна, Є. Мануйлова, Н. Мартинюк, В. Менделевича, Т. Парсонса, П. Рока, І. Руценка, Г.-М. Саппа, Б. Ткача, К. Хорні та багатьох інших [8–37]. Утім така кількість наукових досліджень причин виникнення та форм прояву соціальних девіацій, на жаль, не означає єдності в розумінні природи цього феномену та його функціональної зумовленості.

Формулювання цілей. Метою даної статті є розкриття функціональної зумовленості об'єктивної природи девіації як соціального феномену, іманентно властивого будь-якому суспільству.

Виклад основного матеріалу. Вибір індивідом варіанта своєї поведінки визначається складними процесами, що відбуваються як на рівні особистості, так і суспільства в цілому, яке до певної міри диктує свої умови людям, вимагаючи від них належної поведінки, що не суперечить нормам і принципам права і є суспільно корисною (необхідною і бажаною). Крім того, комунікація, норми поведінки, соціальна взаємодія зумовлюють та формують суспільний простір, який, своєю чергою, визначає особливості взаємодії, контактів та комунікації індивідів. Суспільний простір має історичну детермінованість, зумовлює становлення конкретних соціальних якостей і впливає на поведінку індивіда, яка має відповідні соціальні цілі та призначення, є показником міри засвоєння людиною елементів культури, у тому числі соціальних норм, цінностей, поглядів, стереотипів, соціально значущих для цього суспільства, а отже, чинником його змін у бік як стабільності, так і дестабілізації [38, с. 878–881]. Такі зміни впливають на соціальний порядок, що має свої власні вимоги, які орієнтують індивіда, визначаючи правила поведінки в певних ситуаціях, встановлюючи межі дозволеного та недозволеного в його діях та намірах згідно з наявними в цьому суспільстві нормами і стандартами та пропонуючи своїм членам систему заходів для забезпечення їх реалізації. Проте ця схема спрацьовує не завжди. Нерідко у відносинах між індивідами поряд із соціально схвалюваними зустрічаються й асоціальні – девіантні – форми поведінки як реакція осіб, які опинилися в ситуації соціальної деза-

даптації і не вбачають іншої можливості для задоволення власних потреб, окрім як через соціально неприйнятну поведінку. Це, своєю чергою, призводить до порушення практично всіх основних механізмів соціальної взаємодії. Тому можна погодитися з Н. Зобенько, яка вважає, що важливе «методологічне значення має розмежування девіантності як суспільного явища, яке виражається, з одного боку, у вигляді системи антицінностей, способів девіантної поведінки, а з іншого – у вигляді сукупності соціально значущих якостей індивіда, суб'єктивного відображення наявних соціальних норм, цінностей, вимог, мотивацій» [39, с. 38]. Виходячи з цього, у цій статті ми поставили перед собою завдання, вирішення яких має суттєве методологічне значення: дослідити механізм трансформації індивідуальних антицінностей у соціальні та розкрити об'єктивну природу девіацій.

Люди не тільки пізнають та усвідомлюють сенс навколишнього світу, але й активно впливають на зміни та розвиток соціального буття, що являє собою складний конструкт із матеріальних і духовних досягнень соціального організму, який ґрунтується на сфері соціальної взаємодії. Реалізуючи прагнення до самореалізації та вияву своєї індивідуальності, розв'язуючи різноманітні життєві проблеми, особистість «трансцендує, тобто постійно прагне знайти межі своїх можливостей і долати ці межі, перевершувати себе <...> постійно шукати інший вимір буття...» [40, с. 13–14]. Але індивід не може завжди шукати спокою через «пробудження неспокою», прагнути досконалості, особливо в умовах соціальної нестабільності, негативних умов соціалізації або упущень у ході цього процесу, тому він трансцендує в негативний бік саморуйнування і знищення навколишнього світу [Там само, с. 14], обираючи поведінку, що відхиляється від стандартів, які існують у суспільстві.

З перших років життя людина створює історію своїх відносин із тими, хто її оточує в соціальному просторі. Включення індивіда у процесі соціалізації в різноманітні форми соціальної взаємодії, інтеріоризація ним суспільних цінностей та засвоєння соціального досвіду, що був нагромаджений людством за увесь період свого розвитку, сприяє «культурному програмуванню» особистості. Унаслідок природної автономності особистість не тільки зберігає власну відносну незалежність, але й розвиває її, вона «сама може вибирати і направляти власну активність, а не залежати від зовнішніх сил, які зобов'язують діяти всупереч власним інтересам та цінностям» [41, с. 62]. Тенденція до автономізації дозволяє людині адаптуватися до умов, що постійно змінюються, налагодити існуючу систему соціальних зв'язків та актуалізувати здобутий індивідуальний досвід. При цьому попередній досвід особистості забезпечує трансформацію елементів зовнішнього середовища (соціальних ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в певному

суспільстві) у внутрішнє «Я», особливо в умовах нестабільної ситуації в усіх сферах життєдіяльності суспільства. «Приміряючи на себе і виконуючи різні ролі (множинні “Я”), особистість має можливість проявити і розкрити себе, тобто певним чином репрезентувати» [42, с. 80]. Отже, відбувається проліферація ролей – нескінченне множення багатоманітності соціальних «репертуарів», мозаїка, за якою не проглядається цілісний образ, картинка та не приховується сутність [43, с. 101].

Коли з різних причин порушується процес інтеріоризації соціального досвіду, «рольовий репертуар» може збіднюватися, деформуватися, виходити в асоціальну площину. З’являються підстави для виникнення різних проявів *асоціалізації* – ситуативного порушення процесу пристосування людини до соціального середовища, що призводить до спотворення її соціальних відносин, *десоціалізації* – відмови (добровільної чи під примусом) від сталих цінностей і норм, правил і стандартів поведінки [38, с. 274–275], що може призвести до деградації особистості, а згодом і до *соціальної дезадаптації*, коли вона сприймає виключно антигромадські правила, соціальні антицінності, створюючи власну (індивідуальну) систему норм.

Таким чином, девіантність проявляється в діях і вчинках індивідів, що здійснюються ними задля задоволення будь-яких біологічних чи соціальних потреб [44, с. 146–147]. Людині та її соціальному буттю властиво відхилятися від основної осі свого існування, змінювати напрями розвитку. Причини таких відхилень містяться в особливостях взаємозв’язків і взаємодій індивіда з навколишнім світом. Порушення балансу інституційних і неінституційних впливів на особистість на користь стихійних каналів соціалізації, а також дисбаланс усередині інститутів соціалізації нерідко призводять до втрати чи усвідомленої відмови від засвоєних цінностей, норм, соціальних ролей. Це, своєю чергою, виступає важливою передумовою девіацій, які полягають у засвоєнні девіантних ролей через те, що на людину впливають такі поведінкові стандарти і ситуації, які дозволяють успішно адаптуватися до норм і правил девіантної субкультури [45, с. 409–411].

Соціальні відносини, що виникають між різними соціальними групами та індивідами у процесі їх життєдіяльності, мають бути спрямовані на вдосконалення та розвиток суспільства, його інститутів. Проте, як правило, така взаємодія викликає суперечності та неузгодженість в оцінках та поглядах, цілях та способах їх досягнення, іноді й непримиренного протистояння й конфліктності у психофізіологічному, соціокультурному, духовно-моральному стані людей та їх поведінці, що може призводити до негативних наслідків. У цьому випадку говорять про відхилення в соціальній поведінці з безліччю варіацій, мірою та формою дистанціювання від норми, про що Е. Дюркгейм

казав, як про природну частину соціального життя, типове соціальне явище. Проте позначення типовості цього феномену ще, на жаль, не розкриває його сутності, ступеня об'єктивності в механізмах виникнення та поширення.

У житті кожної людини час від часу виникають кризи і конфлікти, спричинені різними внутрішніми та зовнішніми ситуаціями, у тому числі переживаннями індивіда щодо його соціального чи особистого статусу, неможливості реалізації життєвого задуму, невідповідності до вимог суспільства чи соціальної групи тощо. Не всім вдається опанувати кризу чи знайти можливості для припинення конфлікту. Якщо більшість населення переживає кризу, спричинену різними подіями, і «не може опанувати свою травму, то <...> травма може дати силу для розвитку суспільства, а може і розвинути суспільне безумство» [46], яке, на думку психологів, «піднімається з глибин колективного (національного, масового) підсвідомого, наче лава підводного вулкану» [47].

Будь-яке суспільство зацікавлене в несуперечності суспільних і особистісних інтересів. Але в реальному житті нерідко виникають ситуації, за яких індивід діє всупереч інтересам соціального оточення. Особливо у кризовому суспільстві, де приписані індивіду і реально виконувані ним функції та ролі часто не збігаються, а люди втомлюються від норм та правил гри [42, с. 82]. Розширення простору вибору дій індивіда може стати умовою для формування девіантної поведінки.

Девіантність передбачає наявність таких складових: 1) соціально діюча людина; 2) норми, що врегульовують той чи інший вид діяльності; 3) соціальні групи, інститути, організації, які реагують на поведінку актора, виконують функції соціального контролю. Але вирішальну роль за наявності всіх цих умов відіграє позиція більшості, оточення або спеціалізованих структур, що аналізують поведінку діяча і ухвалюють свій вирок.

Природа девіантної поведінки індивіда в суспільстві виявляється через різні механізми її прояву. Так, у більшості посткомуністичних держав радикальні соціально-політичні трансформації призвели до деформації ціннісно-нормативної системи регулювання соціальної поведінки, кардинальних змін соціального ідеалу, руйнування соціального порядку, способу та стилів життя населення, розмивання і втрати своїх інтересів соціальними групами. Невизначеність і невпорядкованість, часом навіть абсурдність політичного життя, матеріальне зuboжіння значної частини суспільства, неефективність економічних, політичних реформ та інші негативні явища, які передусім впливають на характер соціального середовища, його структуру і норми співіснування, призвели до масових порушень механізму соціальної адаптації. У повсякденних ціннісних орієнтаціях людей відбулося перенесення акценту з духовних пріоритетів на матеріальні, навіть невігластво, у суспільстві по-

чали виникати зони з високим рівнем *соціальної ентропії*, пов'язаної з відхиленням від нормального, очікуваного стану соціуму, що виявляється в зниженні рівня його організації, ефективності функціонування, темпів суспільного розвитку. Відсутність об'єкта або надмірно швидка зміна об'єкта адаптації та повністю збережені чи недостатньо мобільно змінені адаптивні механізми стали характерною ознакою складних, відкритих динамічних систем, якими, зокрема, є і суспільства з великою кількістю девіантних субкультур. Усе це призвело до поширення таких феноменів, як *соціальне божевілля* та *амбівалентність* масової свідомості.

Є. Головаха і Н. Паніна в монографії «Соціальне божевілля. Історія, теорія та сучасна практика» розглядають два різновиди *соціопатій* (або соціального божевілля): *загальні*, тобто такі, що не залежать від специфіки соціальної системи, і *специфічні*, які існують тільки в рамках конкретних товариств. Вводячи до наукового обігу поняття «соціопатія», автори чітко розмежовують її з девіантною поведінкою: якщо остання є свідомим вибірковим порушенням соціальних норм, то *соціальне божевілля* – це масова дезорієнтація в умовах ціннісно-нормативного хаосу; якщо девіантна поведінка безпосередньо пов'язана з актом свідомого вибору (порушувати або не порушувати соціальну норму), то в патосоціальному процесі індивід втягується мимоволі. На відміну від «вічних» проблем, породжуваних класичними девіаціями, соціопатії минулі, і суспільство позбавляється від подібних патологій у міру формування нових механізмів соціальної адаптації [48, с. 41–43]. Проте в посттоталітарних країнах формуванню таких механізмів перешкоджає *амбівалентність масової свідомості*, яка фіксується в численних соціологічних дослідженнях і виявляє себе в паралельних орієнтаціях на взаємовиключні альтернативи державно-політичного розвитку (одночасний вибір економічної свободи і соціального патерналізму, прагнення до державної незалежності і ностальгія за СРСР тощо). Вона може бути природною реакцією на стрімкі й кардинальні соціальні зміни або вважатися однією з історичних форм масової психопатології, але в будь-якому разі йдеться про руйнацію об'єкта адаптації з одночасним збереженням адаптивних механізмів, які було вироблено раніше. Саме «здорове» прагнення людей з адаптивними механізмами, що не змінилися, не дозволяє їм пристосуватися до невизначеної та нестійкої системи норм і цінностей перехідного суспільства й викликає відчуття хаотичної імпульсивної активності [49].

Перехід від тоталітарного режиму до формування нового соціального ладу, відкритого громадянського суспільства створив ситуацію, коли фіксуються значні соціокультурні трансформації, пов'язані з формуванням нової системи цінностей і норм при збереженні залишків напівзруйнованої старої, а також виробляються нові типи соціокультурних зв'язків на всіх рівнях взаємодії.

На рівні окремої особистості це знаходить прояв у формуванні особи зі свідомістю мозаїчно-амбівалентного типу та зростанні відсотка «носіїв ентропії», які згубно впливають на суспільство.

Досліджуючи специфіку посттоталітарної амбівалентності свідомості як передумови девіантної поведінки, А. Андрющенко акцентує увагу на феномені співіснування в масовій та індивідуальній свідомості взаємовиключних ціннісно-нормативних систем, які не є антагоністами, а – узгодженими елементами єдиного типу свідомості й емоційного ставлення до соціокультурної дійсності. Крім того, фактично кожній з соціальних груп і спільнот, конкуренція між якими могла б призвести до встановлення відповідної ієрархічної системи, притаманні суперечливі системи цінностей. І нарешті, амбівалентність виявляється в неузгодженому поєднанні демократичних цілей соціальних перетворень і тоталітарних засобів їх досягнення, тобто у паралельній орієнтації особи на суперечливі, а часом і взаємовиключні цінності та норми.

Усе це призводить суспільство до практично неконтрольованого поширення *аберантної поведінки* – свідомого прихованого порушення індивідом соціальних норм, прийнятих у певній соціальній групі або суспільстві в цілому. При цьому індивід намагається не тільки отримати максимальну вигоду для себе, але й уникнути покарання, тобто чітко усвідомлює асоціальність своїх дій, створюючи систему індивідуальних антицінностей.

Розкрити механізм трансформації індивідуальних антицінностей у соціальні пропонуємо шляхом звернення до відомого аналізу проблеми соціальних відхилень Р. Мертонна, який відокремлював поведінку *нонконформістську* («принципове відхилення») від *аберантної* («доцільне відхилення»). Узагальнення його міркувань можна подати в такому вигляді:

Нонконформістська поведінка	Аберантна поведінка
Незгода з соціальними нормами публічно артикулюється, без намагання приховати її	Відхилення від норм не тільки не афішується, а, навпаки, докладаються зусилля щодо приховування їх задля уникнення публічного осуду
Активно демонструється позиція, що містить виклик соціальним нормам, які не задовольняють індивіда	Законність норм, які порушуються, усвідомлюється, але такі порушення вважаються індивідом цілком прийнятними для себе (створення індивідуальних антицінностей)
Пропонується заміна «морально підозрілих» або, на погляд індивіда, застарілих норм на більш доречні або конструктивні	Заміна соціальних норм не пропонується, а демонструються способи «пристосування» до них

Отже, *нонконформістська поведінка* зазвичай ініціює нормативні інновації, а *аберантна* – нормативні відхилення. Саме аналіз морфогенезу аберантної поведінки дає нам можливість відстежити шлях трансформації індивідуальних антицінностей у соціальні.

Морфогенез аберантної поведінки починається з окремих її випадків серед тих, хто вважає норми занадто суворими, хоча й цілком законними. Спочатку аберації залишаються у приватній сфері й не мають соціальних наслідків, але з часом відхилення розповсюджуються, особливо коли більшість людей бачить, що порушники процвітають і стають «взірцем для наслідування» (за Р. Мертоном), і девіація набуває регулярного характеру.

Наступний крок – поширена в суспільстві аберантна поведінка прагне послабити або навіть знищити законність інституційних норм, що діють у системі, унаслідок чого відбувається інституціоналізація відхилень. Це зумовлюється, по-перше, регулярним характером аберацій, по-друге, переходом відхилень із приватної сфери до суспільної, по-третє, чітко налагодженою «соціальною механікою» відхилень, нарешті, рідкістю покарань аберантної поведінки або символічністю санкцій за неї. У результаті формується три варіанти інституціоналізованих відхилень:

- «*нормативна ерозія*», що пов'язана з повільною лібералізацією певних норм або поступовим пом'якшенням легальних стандартів дій;
- «*спротив нормам*», коли нові норми вводяться наказом «згори», що спостерігається найчастіше при проведенні реформ проти загальноприйнятих стереотипів, звичаїв або упереджень;
- «*заміщення норм*», коли дійові норми не спростовуються, але поширені відхилення начебто набувають законності завдяки масштабам та тривалості їх застосування.

Незалежно від того, який варіант реалізується, саме через аберації завершується перехід індивідуальних антицінностей у соціальні.

Аналізуючи природу соціальних девіацій, нагадаємо, що цілісність суспільства, як системи, забезпечує ціннісно-нормативний механізм соціальної регуляції. Здатність кожної системи до самозбереження проявляється у виробленні механізмів урівноваження двох видів сил – «доцентрових», які утримують елементи системи у визначених межах, та «відцентрових», що створюють умови для її розвитку, адаптації до зміни умов існування. У цьому сенсі соціальні норми й цінності є об'єктивними феноменами, такими, що не залежать від волі й свідомості людей та, виконуючи свої функції за будь-яких історичних умов, утворюють баланс між «доцентровими силами», які відповідають за стабільність суспільства, і «відцентровими», що продукують його розвиток. Отже, об'єктивні характер і природа соціальних норм є беззаперечними, на відміну від відхилень від них.

Ми вважаємо, що соціальні девіації також мають об'єктивну природу.

По-перше, прагнення суспільства до розвитку потребує зміни узвичаєних способів дій, які, своєю чергою, передбачають відхилення від соціальних норм. Якщо прийняти за робоче класичне визначення, запропоноване І. Бестужевим-Ладою, що *соціальні норми* – це правила, зразки, які стихійно сформувалися або встановлені державою і визначають ту чи іншу форму життєдіяльності людей, а також шаблони-стереотипи свідомості й поведінки, то руйнація цих шаблонів шляхом масових повторюваних девіацій може виконувати *сигнальну функцію* щодо застарілості тих дійових норм і цінностей, які гальмують соціальний прогрес, тобто відхилення від норм мають таку ж об'єктивну природу, як і самі норми, бо забезпечують дію «відцентрових сил».

По-друге, як ми вже зазначали, у процесі розвитку суспільства збільшується кількість взаємодій і, відповідно, соціальних ролей, які одночасно виконує соціально дійова людина. Цей цілком природний процес призводить до того, що всередині системи соціальних норм, що врегульовують взаємодії під час реалізації соціальних ролей, виникають суперечності, коли дотримання однієї норми передбачає об'єктивну необхідність порушення іншої. Наприклад, суперечність між моральною та правовою нормами заборони щодо позбавлення життя будь-якої людини та професійною нормою військових або правоохоронців дотримуватися наказів командирів щодо застосування зброї на ураження. Отже, мають місце неминучі *вимушені девіації*, що також доводять об'єктивну природу соціальних відхилень.

Виходячи з цього, пропонуємо таку *класифікацію видів девіантної поведінки*, де критерієм типологізації виступає раціональність / ірраціональність вибору дій:

Неусвідомлена поведінка	Усвідомлена поведінка	
	Добровільна	Вимушена
Є результатом психічних розладів, які призводять до порушення механізмів адаптації людини до соціальних норм, коли відхилення від офіційно встановлених або фактично наявних у суспільстві стандартів дій не мають раціонального пояснення	Є формою дезорганізації соціальної поведінки людини, яка на основі власного раціонального морального вибору свідомо демонструє у діях невідповідність до очікувань та/або вимог суспільства	Є різновидом поведінки, яка, формуючися під впливом об'єктивних зовнішніх чинників, характеризується безальтернативністю порушення однієї норми на користь іншої внаслідок наявності логічних суперечностей у системі норм, що врегульовують певний вид соціальних відносин

Таким чином, *неусвідомлена девіація* є, по суті, ірраціональною, *усвідомлена* – раціональною. При цьому слід чітко розрізняти усвідомлену девіацію в умовах відсутності вибору «порушувати – не порушувати норму» і в умовах обмеженості такого вибору. Вимушеною, тобто об'єктивно зумовленою, є тільки перша, друга завжди є суб'єктивно-добровільною, навіть тоді, коли дисфункції соціальних інститутів призводять до того, що задля забезпечення стабільності в суспільстві частину соціальних норм, які регулюють їх діяльність, повинні включати до свого арсеналу інші соціальні інститути. Наслідком може стати формування феномену, який акад. В. М. Кудрявцев назвав «зміщеною рівновагою», яка, з одного боку, підвищує ймовірність девіацій через виникнення суперечностей між іманентно властивими і отриманими соціальними нормами, а з іншого – провокує поширення аберацій. У будь-якому випадку девіації є об'єктивним природним явищем, до якого суспільство має бути готовим, не намагаючися вести боротьбу щодо його повного подолання, але максимально концентруючи зусилля задля пошуку шляхів мінімізації його негативних наслідків.

Висновки. Проведений аналіз проблеми визначення природи девіантної поведінки дозволив дійти таких висновків:

1. Порушення індивідом процесу інтеріоризації соціального досвіду може призводити до збіднення «рольового репертуару», його деформації, виходу в асоціальну площину і, як наслідок, виникнення різних проявів асоціалізації особистості, її десоціалізації, а згодом і соціальної дезадаптації. Водночас перенесення акцентів у ціннісних орієнтаціях людей із духовних пріоритетів на матеріальні активізує появу в соціальному просторі зон з високим рівнем соціальної ентропії, коли фіксується значне відхилення від нормального та/або очікуваного стану соціальної системи, що виявляється у зниженні рівня її організації, ефективності функціонування, гальмуванні загальних темпів суспільного розвитку.

2. Соціальна ентропія провокує поширення *аберантної поведінки* – дій, пов'язаних зі свідомо прихованим порушенням індивідом соціальних норм, коли він чітко усвідомлює асоціальність своїх дій, створюючи систему індивідуальних антицінностей. На відміну від нонконформістської («принципове відхилення»), яка зазвичай ініціює нормативні інновації, аберантна поведінка («доцільне відхилення») продукує нормативні відхилення.

3. Результатом морфогенезу аберантної поведінки, що завершується «нормативною ерозією» (повільною лібералізацією певних норм або поступовим пом'якшенням легальних стандартів дій), «заміщенням норм» (дійові норми не спростовуються, але поширені відхилення набувають «законності» завдяки масштабам і тривалості застосування їх), «спротивом нормам» (нові

норми нав'язуються «згори»), є трансформація індивідуальних антицінностей у соціальні.

4. Природа соціальних девіацій є об'єктивною через, по-перше, виконання ними сигнальної функції щодо застарівання певних норм, які гальмують соціальний прогрес, по-друге, наявність суперечностей усередині системи соціальних норм, які виникають унаслідок ускладнення соціальної структури суспільства, коли дотримання однієї норми передбачає неминучу необхідність порушення іншої. Отже, відсутність вибору в дилемі «порушувати – не порушувати норму» призводить до вимушених девіацій, аналіз можливих наслідків яких потребує окремого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дюркгейм Е. Самогубство: соціологічне дослідження : пер. з фр. Київ : Основи, 1998. 519 с.
2. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура : пер. с англ. Москва : АСТ : Хранитель, 2006. 880 с.
3. Коэн А. К. Отклоняющееся поведение и контроль за ним. *Американская социология: перспективы, проблемы, методы* / пер. с англ. В. В. Воронина и Е. В. Зиньковского. Москва : Прогресс, 1972. С. 282–296.
4. Коэн А. Исследование проблем социальной дезорганизации и отклоняющегося поведения: проблемы и перспективы : сокр. пер. с англ. Москва : Прогресс, 1995. 550 с.
5. Гишинский Я. И. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений». Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2004. 520 с.
6. Клейберг Ю. А. Девиантное поведение : учеб. пособие. Москва : НОУ ВПО, 2008. 304 с.
7. Гарасимів Т. З. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2012. 420 с.
8. Бартол К. Психология криминального поведения / пер. с англ. А. Боричева, А. Можаяева, Л. Ордановской, М. Парсаданова. Санкт-Петербург: Прайм-Евроснак, 2004. 352 с.
9. Беккер Г. Аутсайдеры: исследования по социологии девиантности / пер. с англ. Н. Фархатдинов ; ред. А. Корбут. Москва : Элементар. формы, 2018. 271 с.
10. Блэкборн Р. Психология криминального поведения : пер. с англ. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 495 с.
11. Воднік В. Д. Злочинність неповнолітніх: причини та шляхи запобігання (за даними дослідження у м. Харкові). *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія.* 2015. №3 (26). С. 155–178.

12. Гарасимів Т. З. Девіантна поведінка особистості: філософсько-правовий вимір : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2009. 524 с.
13. Гарасимів Т. З. Філософсько-правова проблема смислосмістовного виміру девіантної свідомості. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2017. №865. С. 78–82.
14. Гишинский Я. И. Социология девиантного поведения как специальная социологическая теория. *Социологические исследования.* 1991. №4. С. 72–78.
15. Гишинский Я. И. Социология девиантного поведения и социального контроля. *Социология в России.* Москва : ИС РАН, 1996. С. 485–514.
16. Гишинский Я. И. Криминология: теория, история, эмпирическая база, социальный контроль. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 377 с.
17. Гузьман О. А., Саппа Г.-М. М. Стигматизація суїцидальної поведінки як соціокультурний феномен. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія.* 2019. №4 (43). С. 158–173.
18. Downes D., Rock P., McLaughlin E. Understanding Deviance: A Guide to the Sociology of Crime and Rule-Breaking. 7th ed. Oxford : Oxford University Press, 2016. xii, 406 p.
19. Жданова І. В. Проблема саморегуляції в контексті девіантної поведінки особистості: психологічні аспекти. *Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Психологія.* 2012. Вип. 43, ч. II. С. 110–128.
20. Зелінська Т. Амбівалентність особистості як психологічний феномен. *Психологія і суспільство.* 2001. №3. С. 23–32.
21. Inderbitzin M., Bates K., Gainey R. Deviance and Social Control: A Sociological Perspective. 2nd ed. California : SAGE Publications, 2017. xxviii, 615 p.
22. Ківенко Н. В., Лановенко І. І., Мельник П. В. Девіантна поведінка: сучасна парадигма : монографія. Ірпінь : Акад. держ. подат. служби України, 2002. 134 с.
23. Кісіль З. Р., Кісіль Р.-В. В. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини. *Соціально-правові студії.* 2018. Вип. 1. С. 58–65. DOI: <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2018-1-58-65>.
24. Клейберг Ю. А. Креативная девиантология : монографія. Москва : ИИУ МГОУ, 2016. 160 с.
25. Козер Л. Функции социального конфликта / пер. с англ. О. А. Назаровой ; под общ. ред. Л. Г. Ионина. Москва : Идея-пресс : Дом интеллект. кн., 2000. 205 с.
26. Котляров Л. П. Девіантність як предмет соціально-філософського аналізу : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Одеса, 2003. 18 с.
27. Crossman A. Sociological Explanations of Deviant Behavior. A Look at Four Different Theories. *ThoughtCo.* July 14, 2019. URL: <https://www.thoughtco.com/sociological-explanations-of-deviant-behavior-3026269> (accessed: 20.04.2021).
28. Ломброзо Ч. Человек преступный / пер. с итал. Г. Гордон, К. Тетюшинова, С. Раппопорт. Москва : Алгоритм, 2018. 349, [2] с.
29. Мануйлов, С. М., Калиновський Ю. Ю. Ціннісні девіації у соціальних мережах як загроза соціокультурному розвитку України. *Вісник Національного юридич-*

- ного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2021. № 1 (48). С. 51–69. DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.48.224394>.
30. Мартинюк Н. Проблеми девіації у правовій системі соціокультурних змін. *Науковий вісник Львівського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 861. С. 161–169.
 31. Менделевич В. Д. Психологія девіантного поведіння. Москва : Городец, 2016. 385 с.
 32. Parsons T. The Theory of Human Behavior in Its Individual and Social Aspects. *The American Sociologist*. 1996. Vol. 27, No. 4. P. 13–23.
 33. Парсонс Т. О структуре социального действия. Москва : Акад. проект, 2000. 880 с.
 34. Рущенко І. П. Соціологія злочинності : монографія. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. 370 с.
 35. Ткач Б. М. Нейропсихологія девіантної поведінки : монографія. Львів : ННВК «АТБ», 2018. 416 с.
 36. Хорни К. Наши внутренние конфликты. Москва : Апрель-Пресс : ЭКСМО-ПРЕСС, 2000. 555 с.
 37. Эриксон Э. Детство и общество : пер. с англ. Санкт-Петербург : Летний сад, 2000. 415 с.
 38. Соціологія права: енциклопедичний словник / Л. М. Герасіна, О. Ю. Панфілов, В. Л. Погрібна та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2020. 984 с.
 39. Зобенько Н. Деякі аспекти дослідження проблеми девіантної поведінки неповнолітніх. *Рідна школа*. 2012. №3. С. 36–40.
 40. Кашуба М. Внутрішній світ людини. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2006. №2. С. 7–15.
 41. Гурлева Т. С. Автономність як ознака і рушійна сила особистісного зростання. *Актуальні проблеми психології*. Т. 3 : Консультативна психологія і психотерапія : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. Максименка С. Д., Кісарчук З. Г. Ніжин : Міланік, 2008. Вип. 5. С. 61–75.
 42. Бут В. В. Девіація як соціальний феномен. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2011. №47. С. 75–87.
 43. Кузь О. М., Сахань О. М. Постсучасна теоретизація соціальної реальності. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Політологія. 2016. №2 (29). С. 95–112.
 44. Соціологія : підручник / М. П. Требін, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2010. 224 с.
 45. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку : монографія / Г. Ю. Васильєв, В. Д. Воднік, О. В. Волянська та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2013. 536 с.
 46. Львівські психіатричні зустрічі в УКУ: понад 300 фахівців обговорювали нові вияви «суспільного божевілля». *Український католицький університет* : офіц.

- сайт. 31 жовт. 2016 р. URL: <https://ucu.edu.ua/news/lvivski-psyhiatrychni-zustrichi-v-uku-ponad-300-psyhiatriv-psyhologiv-i-psyhoterapevtiv-obgovoryuvaly-novi-vyuavy-suspilnogo-bozhevillya/> (дата звернення: 20.04.2021).
47. Єшкілев В. Вибори, як випадок делегованого божевілля. *Firtka.if.ua. Агенція новин*. 28.11.2018. URL: <https://firtka.if.ua/blog/view/vibori-ia-k-vipadok-delegovanogo-bozhevillia> (дата звернення: 20.04.2021).
48. Головаха Е. И., Панина Н. В. Социальное безумие: история, теория и современная практика. Киев : Абрис, 1994. 168 с.
49. Головаха, Є. Соціальні патології посткомуністичного суспільства. *Політологія посткомунізму : Політичний аналіз посткомуністичних суспільств*. Київ : Політ. думка, 1995. URL: <http://litopys.org.ua/polpost/r3a5.htm> (дата звернення: 20.04.2021).

REFERENCES

1. Durkheim, E. (1998). *Samohubstvo: sotsiologichne doslidzhennya* [Suicide: A Sociological Study]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
2. Merton, R. (2006). *Sotsial'naya teoriya i sotsial'naya struktura* [Social Theory and Social Structure]. Moskva: AST: Khranitel' [in Russian].
3. Koen, A. K. (1972). Otklonyayushcheyesya povedeniye i kontrol' za nim [Deviant Behavior and Control Over It]. In *Amerikanskaya sotsiologiya: perspektivy, problemy, metody* [American Sociology: Perspectives, Problems, Methods] (pp. 282–296). Voronin, V. V., & Zin'kovskij, E. V. (Trs.). Moskva: Progress [in Russian].
4. Koen, A. (1995). *Issledovaniye problem sotsial'noy dezorganizatsii i otklonyayushchegosya povedeniya: problemy i perspektivy* [Research of Problems of Social Disorganization and Deviant Behavior: Problems and Prospects]. Moskva: Progress [in Russian].
5. Gilinskij, Ja. I. (2004). *Deviantologija: sociologija prestupnosti, narkotizma, prostitucii, samoubijstv i drugih "otklonenij"* [Deviantology: Sociology of Crime, Drug Addiction, Prostitution, Suicide and Other "Deviations"]. Sankt-Peterburg: Jurid. centr Press [in Russian].
6. Klejberg, Ju. A. (2008). *Deviantnoe povedenie* [Deviant Behavior]. Moskva: NOU VPO [in Russian].
7. Harasymiv, T. Z. (2012). *Pryrodni ta sotsialni determinanty formuvannya deviantnoyi povedinky lyudyny: filozofsko-pravovyy vymir* [Natural and Social Determinants of the Formation of Deviant Human Behavior: A Philosophical and Legal Dimension]. Lviv: Lvivskyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
8. Bartol, K. (2004). *Psikhologiya kriminal'nogo povedeniya* [Psychology of Criminal Behavior]. Borichev, A., Mozhaev, A., Ordanovskaya, L., & Parsadanov, M. (Trs.). Sankt-Peterburg: Praym-Yevroznak [in Russian].
9. Bekker, G. (2018). *Autsaydery: issledovaniya po sotsiologii deviantnosti* [Outsiders: Research on the Sociology of Deviance]. Farhatdinov, N. (Tr.), Korbut, A. (Ed.). Moskva: Elementarnyye formy [in Russian].

10. Blekborn, R. (2004). *Psikhologiya kriminal'nogo povedeniya* [Psychology of Criminal Behavior]. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].
11. Vodnik, V. D. (2015). Zlochynnist nepovnolitnikh: prychny ta shliakhy zapobihannia (za danymy doslidzhennia u m. Kharkovi) [The Criminal Nature of Juvenile: Causes and Means of Prevent (From Data of Research in Kharkiv)]. *Visnyk Natsional'noho universytetu "Yurydychna akademiya Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho". Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiologiia – Bulletin of National University "Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine". Series: Philosophy, philosophies of law, political science, sociology*, 26(3), 155–178 [in Ukrainian].
12. Harasymiv, T. Z. (2009). *Deviantna povedinka osobystosti: filofs'ko-pravovyy vymir* [Deviant Behavior of Personality: Philosophical and Legal Dimension]. Lviv: Lviv. derzh. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].
13. Harasymiv, T. Z. (2017). Filofs'ko-pravova problema smyslozmistovnoho vymiru deviantnoyi svidomosti [Philosophical and Legal Problem of Meaningful Measurement of Deviant Consciousness]. *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnikha". Seriya: Yurydychni nauky – The Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series: Legal Sciences*, 865, 78–82 [in Ukrainian].
14. Gilinskij, Ja. I. (1991). Sociologija deviantnogo povedeniya kak special'naja sociologicheskaja teorija [Sociology of Deviant Behavior as a Special Sociological Theory]. *Sociologicheskie issledovanija – Sociological Research*, (4), 72–78 [in Russian].
15. Gilinskij, Ja. I. (1996). Sociologija deviantnogo povedeniya i social'nogo kontrolja [Sociology of Deviant Behavior and Social Control]. In *Sociologija v Rossii* [Sociology in Russia] (pp. 485–514). Moskva: IS RAN [in Russian].
16. Gilinskij, Ja. I. (2002). *Kriminologija: teorija, istorija, jempiricheskaja baza, social'nyj kontrol'* [Criminology: Theory, History, Empirical Base, Social Control]. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].
17. Husman, O. A., & Sappa, H.-M. M. (2019). Styhmatyzatsiya suyitsydal'noyi povedinky yak sotsiokul'turnyy fenomen [Stigmatization of Suicidal Behavior as a Socio-Cultural Phenomenon]. *Visnyk natsional'noho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Sotsiologiia – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Sociology*, 43(4), 158–173 [in Ukrainian].
18. Downes, D., Rock, P., McLaughlin, E. (2016). *Understanding Deviance. A Guide to the Sociology of Crime and Rule-Breaking* (7th ed.). Oxford: Oxford University Press.
19. Zhdanova, I. V. (2012). Problema samorehulyatsiyi v konteksti deviantnoyi povedinky osobystosti: psykholohichni aspekty [The Problem of Self-Regulation in the Context of Deviant Behavior of the Individual: Psychological Aspects]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu im. H. S. Skovorody. Psykholohiia – The Bulletin of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Psychology*, 43, Part II, 110–128 [in Ukrainian].
20. Zelins'ka, T. (2001). Ambivalentnist' osobystosti yak psykholohichnyy fenomen [Ambivalence of Personality as a Psychological Phenomenon]. *Psykhologhiya i suspil'stvo – Psychology and Society*, (3), 23–32 [in Ukrainian].

21. Inderbitzin, M., Bates, K., & Gainey, R. (2017). *Deviance and Social Control: A Sociological Perspective* (2nd ed.). California: SAGE Publications.
22. Kivenko, N. V., Lanovenko, I. I., & Mel'nyk, P. V. (2002). *Deviantna povedinka: suchasna paradyhma* [Deviant Behavior: A Modern Paradigm]. Irpin: Akademiya derzhavnoyi podatkovoyi sluzhby Ukrainy [in Ukrainian].
23. Kisil, Z., & Kisil, R.-V. (2018). Pryrodni ta sotsial'ni determinant formuvannya deviantnoyi povedinky lyudyny [Natural and Social Determinants of the Formation of Person's Deviant Behavior]. *Sotsial'no-pravovi studiyi – Social Legal Studios*, (1), 58–65 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2018-1-58-65>.
24. Klejberg, Ju. A. (2016). *Kreativnaja deviantologija* [Creative deviantology]. Moskva: IIU MGOU [in Russian].
25. Kozher, L. (2000). *Funktsii sotsial'nogo konflikta* [The Functions of Social Conflict]. Nazarova, O. A. (Tr.), Ionin, L. G. (Ed.). Moskva: Ideya-Press: Dom intelektual'noy knigi [in Russian].
26. Kotlyarov, L. P. (2003). *Deviantnist' yak predmet sotsial'no-filosofs'koho analizu* [Deviance as a Subject of Social and Philosophical Analysis]: Extended abstract of candidate's thesis. Odessa [in Ukrainian].
27. Crossman, A. (2019, July 14). *Sociological Explanations of Deviant Behavior. A Look at Four Different Theories*. ThoughtCo. <https://www.thoughtco.com/sociological-explanations-of-deviant-behavior-3026269>.
28. Lombrozo, Ch. (2018). *Chelovek prestupnyj* [Criminal Man]. Gordon, G., Tetjushinova, K., & Rappoport, S. (Trs.). Moskva: Algoritm [in Russian].
29. Manuylov, E. M., Kalinovskiy, Yu. Yu. (2021). Tsinnisni deviatsiyi u sotsial'nykh merezhakh yak zahroza sotsiokul'turnomu rozvytku Ukrainy [Value Deviations in Social Networks as a Threat to the Socio-Cultural Development of Ukraine]. *Visnyk Natsional'noho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriya: filozofia, filozofia prava, politolohiia, sotsiolohiia – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, Philosophies of Law, Political Science, Sociology*, 48(1), 51–69 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.48.224394>.
30. Martynyuk, N. (2017). Problemy deviatsiyi u pravoviy systemi sotsiokul'turnykh zmin [Problems of Deviation in the Legal System of Socio-Cultural Changes]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo – Scientific Bulletin of Lviv National University. Law Series*, 861, 161–169 [in Ukrainian].
31. Mendelevich, V. D. (2016). *Psikhologiya deviantnogo povedeniya* [Psychology of Deviant Behavior]. Moskva: Gorodec [in Russian].
32. Parsons, T. (1996). The Theory of Human Behavior in Its Individual and Social Aspects. *The American Sociologist*, 27(4), 13–23.
33. Parsons, T. (2000). *O strukture sotsial'nogo deystviya* [On the Structure of Social Action]. Moskva: Akademicheskiiy proyekt [in Russian].
34. Rushchenko, I. P. (2001). *Sotsiolohiya zlochynnosti* [Sociology of Crime]. Kharkiv: Vyd-vo Nats. un-tu vnutr. sprav [in Ukrainian].
35. Tkach, B. M. (2018). *Neyropsykhologhiya deviantnoyi povedinky* [Neuropsychology of Deviant Behavior]. Lviv: NNVK “ATB” [in Ukrainian].

36. Khorni, K. (2000). *Nashi vnutrenniye konflikty* [Our Internal Conflicts]. Moskva: Aprel'-Press: EKSMO-PRESS [in Russian].
37. Erikson, E. (2000). *Detstvo i obshchestvo* [Childhood and Society]. Sankt-Peterburg: Letniy sad [in Russian].
38. Herasina, L. M., Panfilov, O. Yu., Pohribna, V. L., et al. (2020). *Sotsiologhiia prava: entsyklopedychnyi slovnyk* [Sociology of Law: Encyclopedic Dictionary]. Trebin, M. P. (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
39. Zoben'ko, N. (2012). Deyaki aspekty doslidzhennya problem deviantnoyi povedinky nepovnoletnikh [Some Aspects of Research of the Problem of Deviant Behavior of Minors]. *Ridna shkola – Native School*, (3), 36–40 [in Ukrainian].
40. Kashuba, M. (2006). Vnutrishniy svit lyudyny [The Inner World of Man]. *Sotsiohumanitarni problem lyudyny – Socio-Humanitarian Problems of Man*, (2), 7–15 [in Ukrainian].
41. Hurleva, T. S. (2008). Avtonomnist' yak oznaka i rushiyina syla osobystisnoho zrostannya [Autonomy as a sign and driving force of personal growth]. In S. D. Maksymenko & Z. H. Kisarchuk (Eds.), *Aktual'ni problemy psykholohiyi. T. 3: Konsultatyvna psykholohiia i psykhoterapiia* [Actual Problems of Psychology. Vol. 3: Counseling Psychology and Psychotherapy]: Zb. nauk. prats Instytutu psykholohii im. G. S. Kostiuka APN Ukrainy – Collection of scientific works of the G. S. Kostyuk Institute of Psychology Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (pp. 61–75). Nizhyn: Milanik [in Ukrainian].
42. But, V. V. (2011). Deviatsiya yak sotsial'nyy fenomen [Deviation as a Social Phenomenon]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii – Humanitarian Bulletin of the Zaporizhia State Engineering Academy*, 47, 75–87 [in Ukrainian].
43. Kuz, O. M., & Sakhan, O. M. (2016). Postsuchasna teoretyzatsiia sotsialnoi realnosti [Postmodern theorizing of social reality]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho". Serii: Politolohiia – Bulletin of National University "Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine". Series: Political Science*, 29(2), 95–112 [in Ukrainian].
44. Trebin, M. P., Vodnik, V. D., Klimova, H. P., et al. (2010). *Sotsiologhiia* [Sociology]. Trebin, M. P. (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
45. Vasyliiev, H. Yu., Vodnik, V. D., Volianska, O. V., et al. (2013). *Hromadianske suspilstvo: politychni ta sotsialno-pravovi problemy rozvytku* [Civil Society: Political and Socio-Legal Problems of Development]. Trebin, M. P. (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
46. *Lvivski psykhiatrychni zustrichi v UKU: ponad 300 fakhivtsiv obhovoriuvaly novi vyjavy "suspilnoho bozhevillia"* [Lviv psychiatric meetings at UCU: more than 300 specialists discussed new manifestations of "social madness"]. (2016, October 31). Ukrainian Catholic University. <https://ucu.edu.ua/news/lvivski-psyhiatrychni-zustrichi-v-uku-ponad-300-psyhiatryv-psyhologiv-i-psyhoterapevtiv-obgovoryuvaly-novi-vyavy-suspilnoho-bozhevillia/> [in Ukrainian].

47. Yeshkiliev, V. (2018). *Vybory, yak vypadok delehovanoho bozhevillia* [Elections as a Case of Delegated Madness]. Firtka.if.ua. Ahentsiia novyn. <https://firtka.if.ua/blog/view/vibori-iak-vipadok-delegovanogo-bozhevillia> [in Ukrainian].
48. Golovaha, E. I., & Panina, N. V. (1994). *Social'noe bezumie: istorija, teorija i sovremennaja praktika* [Social Madness: History, Theory and Modern Practice]. Kyiv: Abris [in Russian].
49. Holovakha, Ye. (1995). Sotsialni patolohii postkomunistychnoho suspilstva [Social Pathologies of Post-Communist Society]. *Politolohiia postkomunizmu. Politychnyi analiz postkomunistychnykh suspilstv* [Political Science of Post-Communism. Political Analysis of Post-Communist Societies]. Kyiv: Polit. dumka. Retrieved from <http://litopys.org.ua/polpost/r3a5.htm> [in Ukrainian].

Погребная Виктория Леонидовна, доктор социологических наук,
профессор, профессор кафедры социологии и политологии,
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого,
г. Харьков, Украина

Сахань Елена Николаевна, кандидат социологических наук,
доцент, доцент кафедры социологии и политологии,
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого,
г. Харьков, Украина

ПРОБЛЕМЫ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ОБУСЛОВЛЕННОСТИ ОБЪЕКТИВНОЙ ПРИРОДЫ СОЦИАЛЬНЫХ ДЕВИАЦИЙ

В статье обосновывается объективная природа социальных девиаций и раскрывается механизм трансформации индивидуальных антиценностей в социальные через исследование морфогенеза аберрантного поведения. На основе проведенного анализа предлагается классификация видов девиантного поведения, в которой критерием типологизации выступает рациональность / иррациональность выбора действий. Вводится понятие и раскрывается сущность вынужденной девиации, которая характеризуется безальтернативностью нарушения одной нормы в пользу другой вследствие наличия логических противоречий в системе норм, регулирующих определенный вид социальных отношений.

Ключевые слова: девиантность, социальные девиации, девиантное поведение, аберрантное поведение, вынужденная девиация, социальная энтропия, социальное безумие.

Pohribna Viktoriia Leonidivna, Doctor of Sociology Sciences, Professor, Professor of the Department of Sociology and Political Science, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Sakhan Olena Mykolaivna, PhD in Sociology, Associate professor, Associate Professor of the Department of Sociology and Political Science, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

PROBLEMS OF FUNCTIONAL CONDITIONALITY OF THE OBJECTIVE NATURE OF SOCIAL DEVIATIONS

Problem setting. *Human actions and deeds that tend to deviate from institutionalized expectations are becoming less predictable, contrary to existing cultural and moral norms, social rules and responsibilities in a given society, and can be seen as a potential threat to the social order. That is why the need to analyze the problem of the nature of mass deviations is relevant.*

Recent research and publications analysis. *The results of scientific investigations of deviant behavior as a social phenomenon have found theoretical justification in the numerous works of sociologists, conflictologists, philosophers, culturologists, psychologists, jurists: I. Bakum, K. Bartol, G. Becker, R. Blackburn, T. Garasimov, J. D. Downs, P. Rock and Y. McLaughlin, I. Zhdanova, T. Zelinskaya, M. Inderbitsin, K. A. Bates, R. R. Heine, N. Kivenko, Z. Kasil, R.-V. Kasil, J. Kleiberg, L. Kozer, L. Kotlyarova, A. Crossman, C. Lombroso, E. Mamuylov, Y. Kalinovskiy, N. Martyniuk, V. Mendelevich, T. Parsons, B. Tkach, K. Horne, E. Erickson and many others.*

Paper objective – *disclosure of the functional conditionality of the objective nature of deviation as a social phenomenon inherent in any society.*

Paper main body. *A methodological distinction between deviance as a system of certain individual and social anti-values has been made. The methodological basis of this distinction was the comparative analysis of nonconformist (“fundamental deviation”) and aberrant (“appropriate deviation”) behavior proposed by R. Merton. It is shown how the morphogenesis of aberrant behavior forms the mechanism of transition of individual anti-values into social ones. Initially, aberrations remain in the private sphere and have no social consequences, but over time, deviations spread, especially when most people see that violators thrive and become a “role model” (according to R. Merton), and the deviation becomes regular. The next step – common in society aberrant behavior seeks to weaken or even destroy the legitimacy of institutional norms in force in the system, resulting in the institutionalization of deviations. This is due, firstly, to the regular nature of aberrations, secondly, the transition of deviations from the private to the public, thirdly, the well-established “social mechanics” of deviations and, finally, the rarity of penalties for aberrant behavior or its symbolic sanctions. As a result, three variants of institutionalized deviations are formed: “normative erosion”, which is associated with the slow liberalization of certain norms; «Resistance to norms», when new norms are introduced by*

order “from above”; “Substitution of norms”, when the current norms are not refuted, but common deviations seem to become legal due to the scale and duration of their application. Regardless of which option is implemented, it is through aberrations that the transition of individual anti-values into social ones is completed.

The objective nature of social deviations has a functional conditionality. First, society’s desire for development requires a change in the usual ways of acting, which, in turn, involve deviations from social norms. The destruction of the standards of action proposed by the norms, due to mass repetitive deviations, performs a signal function of the obsolescence of those existing norms and values that inhibit social progress. Secondly, the increase in the number of interactions and, consequently, social roles that are simultaneously performed by a socially active person in the development of society, leads to the fact that within the system of social norms governing social interactions, contradictions arise when compliance with one rule effective need to violate another. Therefore, there are forced deviations. Based on this, a classification of deviant behavior is proposed, where the criterion for typology is the rationality / irrationality of the choice of actions: unconscious (is the result of mental disorders that lead to violations of human adaptation to social norms, when deviations from officially established or actually existing standards in society have no rational explanation) and conscious, which is divided into voluntary (is a form of disorganization of human social behavior, which on the basis of their own rational moral choice consciously demonstrates inconsistencies with expectations and/or requirements of society) and forced (is a kind of behavior influence of objective external factors, characterized by the inevitability of violation of one rule in favor of another due to the presence of logical contradictions in the system of norms governing a certain type of social relations).

Conclusions of the research. Violation by the individual of the internalization process of social experience can lead to impoverishment of the role repertoire, its deformation, entry into the antisocial plane and, as a consequence, the emergence of various manifestations of personality antisocialization, its desocialization, and subsequent social maladaptation. At the same time, the transfer of emphasis in the value orientations of people from spiritual priorities to material ones intensifies the emergence of zones with a high level of social entropy in the social space. Social entropy provokes the spread of aberrant behavior – actions associated with a conscious hidden violation of social norms by the individual, when he is clearly aware of the asociality of their actions, creating a system of individual anti-values. Unlike nonconformist (“fundamental deviation”), which usually initiates normative innovation, aberrant behavior (“appropriate deviation”) produces normative deviations. The lack of choice in the dilemma “to violate – not to violate the norm” leads to forced deviations, the analysis of the possible consequences of which requires further study.

Keywords: deviance, social deviations, deviant behavior, aberrant behavior, forced deviations, social entropy, social madness.

